

В търсене на бъдещия човек

(януарска концепция с елементи на априлска линия)

• Иван Попов •

“Един от начините да стигнеш до истинското бъдеще (защото има и лъжливи видове бъдеще) е да вървиш в посоката, в която нараства твоят страх.”

Градиентен футурологичен метод на Милорад Павич, формулиран от дявола, работещ като иконописец (“Хазарски речник”)

Човекът е временно изпълняващ длъжността венец на творението, твърдят трансхуманистите (и не само те). Еволюционно погледнато, смисълът на всеки животински вид е от него да произлезе някой следващ, по-висш. Смисълът от съществуването на маймуната е бил да произлезе от нея човекът; смисълът на човека - да произлезе онзи следващ, спрямо който ние ще сме в ролята на маймуни...

Да отбележим, че от “животинска” гледна точка проточовекът в началото на историята си е нещо абсолютно патологично, болестно. Човекът е полу-дяло животно. Наистина, за формирането на втората сигнална система, на знаковата комуникация се изисква своеобразно “изкрейзване”: тъй като образът се конструира семантически, прачовекът е способен в обективно опас-

на ситуация да действа така, сякаш няма никаква опасност, и обратно, да вижда мистични заплахи в съвсем безобидни предмети и ситуации. Антропогенезата се съпровожда с масово нарушение и преиначаване на инстинктивните поведенчески схеми. Втората сигнална система се надстроява над първата и реорганизира наследените от инстинкта реакции. Според някои учени психиката на палеолитния човек е пребивавала в перманентно помрачено състояние, което впрочем е имало много важна роля в социалната еволюция.

Нещо подобно може да се открие в културната и цивилизационна еволюция. От гледна точка на предишната формация всяка следваща изглежда като масова лудост. За първобитния ловец земеделецът е явно изперкал: да се рови в земята, да чака не знам колко време, докато поникне и узрее реколтата (а тя я узрее, я не), още да жъне, да вършее... - всичко това биха му се стрували съвсем ирационални дейности. Също така ирационално се вижда ежедневието на индустриалния човек от гледна точка на “натуралния” селянин. Също така ирационална се вижда дейността на капиталиста от гледна точка на феодалния човек... Дори по-дребни промени

в психичния строй на човека също са изглеждали като лудости. Борхес отбелязва, че в IV - V век, когато за пръв път хората в Европа са почнали да четат книги наум, без да произнасят думите, в очите на съвременниците това е било явно психично отклонение.

И така, натрапва се следният извод. Ако търсим днес признаци, наченки на бъдещия човек, трябва да ги търсим не сред елита и не във фокуса на общественото внимание, а в съответните лечебни заведения - при това съвсем не в редовете на лекувания персонал. Трябва да се ровим в списъците с диагнози, мании, снидроми, и да гадаем - кои от тях ще се окажат еволюционно полезни и ще се закрепят в бъдещия човек, общество и култура?

(Описвайки навремето своя свръхчовек в термините на “волята за власт”, Ницше най-банално го е объркал с алфа-самеца - а алфа-самец (водач) има във всяко маймунско стадо, без от него да произлиза каквото и да било. Но на Ницше това объркване му е простено: по негово време не е съществувала етологията, науката за поведението на животните.)

Векторът на движение от маймуната към човека може да се опише като завоюване на все повече регулаторни функции от втората сигнална система за сметка на първата. При това процесът съвсем не е стигнал толкова далече, колкото си мислим. Психолозите-прак-

тици знаят, че 75% от въздействието на един разговор се дължи на невербалните компоненти (интонация, мимика, телодвижения), и едва 25% - на самите думи, на знаковата компонента. Нещо повече, оказа се, че маймуните също могат да работят със знаци, с втора сигнална система! През 70-те години в САЩ зоопсихолози научиха шимпанзета да използват жестовия език на глухонемите и питомците постигнаха забележими успехи, преди да забранят експеримента уж по етически съображения. Така че разстоянието между маймуната и човека хич не е толкова голямо...

Да се върнем обаче към нашите свръхчовеци, изнемогващи под гнета на психиатрията. Друг вектор на развитие, този на социалните отношения, е насочен към все по-дълбоко отделяне на индивида от общността, към прогресираща автономизация и, съответно, отчуждение. (Прословутият т.нар. “обществен договор” не е договор на автономни индивиди, събрали се да живеят заедно, а тъкмо наопаки - хората от някаква общност са се разбрали да не се месят един другиму в някаква област от живота.) При това отново процесът не е толкова напреднал, колкото изглежда. Не само в изостаналия свят, но и в индивидуализирания Запад социалният живот си се базира на инстинктите, наследени от същите онези маймуни: за борба за място в йерархията, за подражание на алфата, за наказание на неподражаващия и пр. Личният и икономи-

ческият живот са уж индивидуализирани, но хората ежегодно харчат колосални суми, за да са “в крак с модата” (т.е. да подражават на алфа-индивидите).

От тази гледна точка движението “напред” би изглеждало като още по-голямо отчуждение, стигащо чак до патологични - според сегашните ни представи - форми. Тези форми могат да включват проблеми в комуникацията (липса на разбиране, на емоционално съпреживяване и пр.). Могат да включват също някакво асоциално поведение, но не в смисъл на борба за власт (това си е точно социално поведение!), а отхвърляне на части от реда, от “мъртвата власт” на обществото (която според Андрей Райчев е заложена най-вече във вещите). Може да се задълбочи и тенденцията за намаляване числеността на семейството - т.е. на обществената клетка, съхраняваща “естествени”, непосредствени (= маймунски?) взаимоотношения; в граничния случай тази численост би се svela до единица...

Тясно свързан с индивидуализацията е още един вектор на развитие на съзнанието, описан от антрополога Борис Поршнев - създател на една от най-радикалните концепции за произлизането на човека. Човешката психика исторически еволюира към все по-слаба внушаемост. В началото на историята си неантропът (кроманьонецът) е бил изключително внушаем - подобно, да ре-

чем, на днешните дебили. Нещо повече: според Поршнев езикът при зараждането си се е състоял само от команди - и чак по-късно е “обрасъл” с предмети и качества. (Първите думи са били глаголи, и то в повелително наклонение; чак след тях са се появили съществителните.) Човешката история, казва Поршнев, е постоянна борба със сугестията и развитие на механизми за контрасугестия (контравнушение): това е и психологическата основа на индивидуализацията, а заедно с нея - и на отчуждението. Но интересно е, че ненормалността, от гледна точка на психиатрията, - това е тъкмо невнушаемост! Ненормални са не едни или други действия, а невъзможността те да бъдат коригирани отвън, от друг човек. Нарушението на елементарните механизми, които “отварят” човек за сугестия отвън, представлява психична болест. Следователно, отново излиза, че “новия човек” трябва да го търсим в списъците с диагнози, някъде в графата “невменяемост”...

Ако се върнем към вектора на еволюцията от първата към втората сигнална система, той би се проявил като някакви аномалии във възприятието и оттам - отново в общуването. Някои свръхоптимистични автори дори твърдят, че в бъдеще може да се формира трета сигнална система (имайки предвид най-вече хипотетичната телепатия), която ще почне да измества първите две. Човешкото възприятие обаче и без нови сиг-

нални системи еволюира - най-вече под действието на информационните технологии.

Наскоро в пресата се мярна съобщение, че е създадено компютърно устройство за комуникация между глухоними със скорост до 10 думи в секунда - тоест значително по-бързо от обикновен разговор! Може да се очаква тази система да се разпространи и сред нормалните хора, напр. за интернет-чатове или за мобилна комуникация. Но течащ с такава скорост разговор се възприема твърде различно от живия, още повече че системата не предава нито жестове, нито интонация... За постоянно ползващите тази комуникация хора може да се очаква значително забързване на мисленето, придружено може би от някаква деформация (да речем, свиване на емоционалния ефект). Впрочем мисленето се ускорява и без такива системи. Умберто Еко отбелязва, че заради компютрите днешните тийнейджъри са се научили да четат със страшна скорост, доста по-бързо от професорите. Компютърните игри, потапящи човек в реалност, много по-бърза от т.нар. “истинска”, имат подобен ефект.

В романа на Хари Харисън и Марвин Мински “The Turing Option”^{*} към мозъка на един изобретател бяха вързани компютърен процесор и памет, така че човекът комуникираше с тях директно, с машинни команди, а не през някакви посреднически устройства и опе-

рационни системи. С течение на времето изобретателят така се вгълби в машинната комуникация, че хората наоколо престанаха да го интересуват. Един изкуствен интелект пък, обратно, се пристрасти към човешкия свят и дори към сапунените опери по телевизията... “С каквото общуваш - такава ставаш”, е поуката от тези епизоди. Днес компютърните интерфейси се очовечават, машината се пригажда към нас (напр. учи се да разпознава устна реч). Ние принуждаваме машината да еволюира вместо нас; с това си улесняваме живота - и едновременно губим бъдещи възможности. Обратният процес би довел до машинно общуващия човек - като в “Turing Option”, частично загърбил човешките (= маймунски?) измерения, виждащ света през изсушения шаблон на базите данни и машинните команди. Това днес звучи като диагноза, но в утрешния свят на победилия киберпънк може да бъде нещо съвсем нормално и дори престижно, кой знае...

А киберпънкът междувременно ни готви още по-базисно бръкване в мозъка. Например интерфейс за пряко управление на хипоталамуса - мозъчен дял, регулиращ производството на т.нар. невротрансмитери (вещества, влияещи върху проводимостта на синапсите), а също така свързан с хормоналната регулация и с имунната система. Едно такова устройство би дало невероятно управление на емоциите: адреналинът, ендорфинът и прочие ще

^{*} “Опцията на Тюринг” (“Галактика”, 1995)

скачат и падат по команда, а не когато реши външната ситуация... Подобна система на нанотехнологичен принцип е описал Александър Тюрин в романа "Страхуват ли се компютрите от адския огън?". Същото нещо обаче може да бъде направено и на базата на биологична обратна връзка; редица експерименти изясниха, че средният човек лесно може да се научи да управлява волево пулса, алфа-ритъма на мозъка и дори активността на имунната система (изследванията в тази област получиха названието "технойога").

Най-очевидната и опасна, според днешните представи, възможност на тази технология е вулгарният режим "кеф до ламарината" - основно различен от братя Стругацки в "Хищните вещи на века". Макар че аз лично предполагам друга масова употреба на това нещо. Например: човек става сутрин, завърта "за разкършване" насам-натам копчето на регулатора (нещо като емоционална гимнастика), после го занулява и отива спокоен на работа - а там вече началникът не го дразни и вбесява, нали регулаторът поддържа всичките вещества на правилно ниво... Такова устройство би намерило употреба и в обучението: невротрансмитерите за мозъка са нещо като високото напрежение за запис в EPROM-чиповете, затова регулаторът може да се използва за импринтиране и реимпринтиране на различни умения и ценности. Но той едновременно може да служи и като

защита срещу случаен "презапис", срещу нежелано нахлуване на външния свят/общество в емоционално бронирания субект. И отново виждаме - от сегашната си гледна точка - селективна невменяемост с възможност за също селективна импринтна уязвимост; отново вместо текущия идеал за човечност се появява диагноза...

Изброените вектори на еволюция - от първата към втората сигнална система, от силна към слаба връзка с общността, от силна към слаба внушаемост - могат да се допълнят с още такива, лежащи в сходна посока. Важна е историческата експанзия на абстрактното мислене за сметка на чувственото възприятие (водеща до все по-силно опосредстване дори на считаните за елементарни психични процеси). Важно е преминаването от лична към вещна зависимост (вместо от вожда и шамана, днес поведението ни се регулира от парите). Още по-важно е, че нараства информационният капацитет на картината на света, както и когнитивната сложност на субекта (която изразява "размерността" на семантичното пространство; човек с висока когнитивна сложност е по-склонен към промяна на стереотипа, към развитие на мислените образи, по-толерантен е и едновременно с това по-слабо възбудим, като съществува и обратна зависимост - в състояние на силна емоционална възбуда когнитивната сложност намалява). Всички

тези тенденции на развитие сочат отдачаване на човека от "естественото" му състояние: земеделието е по-неестествено от лова, индустрията - по-неестествена от земеделието, а информационното производство - по-неестествено от материалното. Затова и като "светло бъдеще" се очертава безчовечният (или по-точно човеко-машинен) киберпънк, а не някоя хуманна утопия...

Трябва да се подчертае, че тези тенденции не са нещо мимолетно - действието им се проследява от палеолита чак до наши дни. Развитие им обаче не е било нито плавно, нито постъпателно, а скокообразно, като всеки "качествен скок" нагоре е идвал като решение на някоя цивилизационна криза (напр. неолитната революция, при която земеделието е заменило лова, или пък промишлената революция). Ако пък за някоя цивилизационна криза не се е намирало правилно решение, непременно е идвал регрес (пример - разпадането на Римската империя, или пък цикличните периоди на упадък и възход в имперски Китай). При това поредната цивилизационна криза - отговаряща на "информационната" революция - ако се съди по всичко, или предстои в най-близко време, или вече е започнала. Иначе казано, още следващите поколения ги чака качествен скок.

За съвременната епоха е характерно, че развитието на комуникационните технологии значително изпреварва възможностите на социума да ги аси-

милира и "окултури". Изграждането на културни норми, адаптиращи човека към поредната голяма иновация, е бавен процес и в нормални условия отнема поколения (в Европа "окултуряването" на печатната преса е завършило чак в края на XIX в. с въвеждането на масово задължително образование). При това новата технология често е водела до взрив. От Гутенберг следват Дон Кихот и Мартин Лутер (а от последния - религиозните войни в Европа, но и много важната за капитализма "протестантска етика"). През I световна война се оказва, че привикналите горе-долу към вестникарска агитация европейци нямат никакъв имунитет срещу пропаганда по радиото, и това в крайна сметка довежда до Мусолини и по-късно до Хитлер. Дори телевизията, която на Запад е масов факт поне от 50 години, все още не е достатъчно окултурена - да не говорим за компютъра, Интернет и гореизброените човекомашинни интерфейси, които ни чакат в близкото бъдеще.

Широко се твърди например, че разпространението на телевизията е довело до упадък на грамотността. Спадът в качеството на образованието се отбелязва като световна тенденция, при това - много силно корелирана с развитието на електронните медии (в САЩ процесът е по-напреднал, отколкото в Западна Европа, а тя на свой ред е по-засегната от Източна Европа). При това обаче ко-

ефициентът на интелигентност на учениците нараства - различни изследвания дават растеж средно с 3 единици за 10 години почти за всички западни страни! Значи имаме не затъпяване, а нещо по-сложно... Една интересна хипотеза търси вината в рязкото снижаване на възрастта на внушаемост. Според докторошната детска психология максимумът на внушаемост е някъде към 9-годишна възраст, а към 14-16 години тя рязко спада (което се е приписвало на пубертета). В последно време обаче внушаемостта спада още у 10-11 годишните деца! Предполага се, че това е следствие от информационно “преяждане”, най-вече от ТВ (информационната плътност на учебното време е далеч по-ниска). Съществува понятието за психическо стареене, което е свързано тъкмо с количеството погълната информация, и очевидно днес и в бъдеще децата доста рано ще стават “информационно възрастни”. Но според споменатите вектори на психична еволюция това е тъкмо прогрес: внушаемостта пада, скалата на индивидуално развитие се свива, сякаш освобождавайки място в по-късна възраст за допълнителна еволюция, за поява на нов тип информационен метаболизъм - също както характерният за първобитната психика информационен метаболизъм с еволюцията се е изместил в днешната детска възраст...

А регресът в образователната подготовка и грамотността идва от това, че образователните принципи, успешни в

предтелевизионната епоха, днес са вече неефективни. Телевизията и рекламата са отнели от училището функцията по социализация на детето, при това се е сменил типът социализация - от теоретичен (свързан с усвояване на знания и символни схеми) към симпрактичен (базиран на копирането на моторни схеми - нали ТВ е визуална медия). За преодоляване на тази ситуация предлагат различни решения. Едно от тях е създаване на “свързхплътна образователна среда”, най-вече чрез игрово обучение, така че нужните теоретични схеми да се усвоят преди “втвърдяването” на психиката (т.е. да се възстанови теоретичната компонента на социализацията). Други предлагат да се търсят технологии за импринтиране и реимпринтиране на теоретични навици във вече “възрастната” психика - тоест търсят се по същество психеделични техники за обучение...

Но образованието е известно като една от най-консервативните обществени подсистеми (с “характерно време за реагиране” около 50 г.). Така че засега радикални решения не се предвиждат, а междувременно става нещо много интересно. И телевизията, и образованието изначално са замислени като отрицателни обратни връзки, стабилизатори на обществото: те правят така, че всички хора да работят с едни и същи мисловни схеми, да дъвчат една и съща информация. Но днес двете в комбинация изведнъж се превръщат в положи-

телна обратна връзка, в сепаратор. Младите хора се разделят на две: симпрактично ориентирано мнозинство (със слаба теоретична база, а значи - когнитивно и технологически безпомощно) и теоретически много добре подковано малцинство, което обаче с голяма вероятност остава несоциализирано и дори асоциално. (Завръщането на това разделение, типично за Средните векове, е отбелязано от Умберто Еко и по друг начин - от Нийл Стивънсън в “In the beginning was the command line”). Натрупва се извънсоциален когнитивен и технологически елит (или по-точно - контраелит), “нормалното” общество от своя страна губи адекватност; а това само по себе си е много явен симптом на приближаващата цивилизационна криза...

“Това, което за хората означава край на света, за историята е знак, че настъпва бъдещето” - отбелязват Сергей Переслегин и Андрей Столяров. И наистина, бъдещето винаги идва “с взлом”, с катастрофа. За да преминат от лов към земеделие, първобитните хора е трябвало първо да изтребят дивеча и да почнат да мрат от глад. За да премине Европа към капитализъм и индустрия, е трябвало да свърши свободната обработваема земя и “овците да изядат хората” (Г. Мор). При това, което е интересно, мощните обществени движения от онова време - най-вече Реформацията - са имали за цел съвсем не индустриална

революция, а по-скоро настъпването на царството Божие на земята. Но в резултат на всичко господстващ в Европа става най-мразеният в Средновековието човешки тип - лихварят...

Вероятно нещо такова ще стане и при идващата цивилизационна криза. Ще се водят някакви борби по някакви направления (надявам се, борбите няма да са чак толкова жестоки); властите от всички страни и народи - естествено, всяка по своему - ще се мъчат да приближат “светлото бъдеще” (= края на историята?), а в резултат ще се възцари, да речем, киберпънк. И господстващ човешки тип ще стане някакво днешно “дръпнато копеле” в облика, да кажем, на мнемохакер с куп импланти в главата.

Да отбележим, че идващата цивилизационна криза вероятно няма да засяга екологията или “реалната” техносфера. Тя се очертава да бъде криза на информационните обвивки - и по-скоро криза на способностите на човека да се справя с тези обвивки. (А може би обратното - обвивките да не могат да се справят с човека? Сигурно ще го има и едното, и другото, в зависимост от човека...)

Да отбележим още, че “положителният” изход от цивилизационните кризи по правило се открива не в културните лидери (предкризисни лидери), а в периферията. Причината се крие във факта, че водещите страни, като правило, имат мощни регулаторни системи, и в

антикризисната еуфория “положителните” тенденции (които, да припомним, изглеждат като отрицателни!!!) биват зарегулирани до смърт. В нашия случай това означава, че ще се контролират и информационните обвивки, и човешката психика - включително до принудително лечение (“подгонване на човешкия материал”). Докато някъде из периферията регулаторната система ще се окаже твърде слаба и “пипалата, които бъдещето е пуснало в настоящето” (А. и Б. Стругацки, “Трозните лебеди”), ще останат неотсечени. Но коя е тази периферия? Кризата е криза на европейската, или по-точно на евроамериканската цивилизация; нейната периферия - това са и Латинска Америка, и Русия, и Балканите... Значи киберпънкът може да настъпи първо при нас!

Тук може да предложим едно интересно умствено упражнение - да се докаже, че днешният обществен строй у нас е “исторически по-прогресивен” от оня, който е в Европа. При това, естествено, “исторически по-прогресивен” не значи нито по-богат, нито по-“духовен” (понятията “духовен” и “бездуховен”, ако се съди по всичко, са производни от “свой” и “чужд”). Прогресивността трябва да я търсим като проява на изброените психоеволюционни тенденции: от силна към слаба внушаемост, от силна към слаба връзка с общността и пр. При това трябва да помним, че критериите за прогрес от днешна гледна точка ще се виждат като сим-

птоми на разложение...

(На мен лично ми идва наум изключително ниското ниво на доверие в обществото, стигащо според Андрей Бунджулов чак до “криза на самите механизми за възпроизводство на социалното”. Доверието обаче е параметър, който в социалната еволюция постоянно е намалявал: най-високо е то в първобитните племена, където мисленето е магическо, лъжата - невъзможна, а самото племе наподобява тоталитарна секта с вожда и шамана начело... Така че ако недоверието и разрушаването на обществените връзки у нас са стигнали по-далеч, отколкото на Запад, излиза, че ние сме исторически по-прогресивни от него! Впрочем и на Запад, ако говорим за политиката, доверието към правителствата спада постоянно почти навсякъде - от 40-60% средно през 60-те години до 10-15% в края на 90-те, с едно единствено изключение - Холандия. И още нещо интересно: Холандия е изключение и в онова изследване, където се зафиксирал световно нарастване на коефициента на интелигентност! Аз лично много се изкушавам да свържа тези две неща - растежът на КИ и на недоверието, - но кой знае...)

Впрочем спокойно може да се окаже, че всички тези съображения нямат значение. Тоест не че няма да има прогрес, а обратно: прогресът може да се окаже много по-бурен и да промени човека много по-радикално, отколкото

си мислим. Столяров и Переслегин предполагат, че по-нататъшният социален и технологически прогрес ще се изразява не в смяна на общественоекономически формации, строго разделени от “революции”, а в “...извънредно бързо и постоянно обновяване на всички социокултурни конфигурации”. Историкът Агоп Назаретян направо твърди, че цивилизацията “на изхода” на XXI век ще бъде радикално различна от тази “на входа” - примерно както XX век се отличава от неолита. Според

него човешката история завършва и започва постчовешката - на Homo Sapiens Autocreator, Самосъздаващия се човек. И също както навремето кроманьонците са изтласкали и унищожили неандерталците, така сега щафетата на разума може да бъде поета (изтръгната?) от някоя нечовешка или човекомашина форма на разум. Но това вече е съвсем друга история.

2 - 3 януари 2003

1 - 6 април 2003

☛ продължение от с. 91

туален и днес, а може би дори по актуален днес, когато сме в перманентна промяна, в непрестанен процес на “модернизирание на модерността” (Зигмунд Бауман), когато моралът е подвластен на възгледите на днешният ден.

Друга находка на Оруел е сблъсъкът на двата морала: изначалният човешки морал, продукт на простата човешка близост, на отговорността към другия с морала, диктуван от обществото, който може да изисква както безразличие така и откровенна омраза към другия. Този сблъсък не е решен в книгите му. От една страна е всепречупващото, смилащо всеки индивид общество, с неговите антихуманни норми. От друга страна е надеждата, която Оруел ни завещава, за неунищожимостта на Уинстън Смитовците в тяхната множественост.

Влиянието на Оруел не се изчерпва единствено това върху жанрове като антиутопия и научна фантастика. То е както чрез пародийната форма на телевизионни предавания и интернет сайтове с наименования “Големия брат” така и до формулиране на проблеми на съвременността, като въведеното от Ноъм Чомски понятие “Проблемът на Оруел”. Ако първите ни показват технологичната възможност за осъществяване на мрачната визия на Оруел в реалността, то второто явление поставя въпросите, повдигнати от автора в една по-съвременна плоскост и ни кара да се замислим доколко човешката природа е пригодна да бъде манипулирана до такава степен, че да е възможна реализацията на наистина тоталитарна държава, владееща тотално както “материята” така и “духа”.